

Mültecilere Yönelik Tutumların Tiksınme Hassasiyeti ile İlişkisi: Muhafazakârlık ve Dindarlığın Düzenleyici Rolü

Esra Yalçın¹, Şeyma Nur Demirci², Merve Coşar³, Ayşenur Asaroğlu⁴, Nilsu Candan⁵, Büşra Eylem Aktaş⁶

Yalçın, E., Demirci, Ş. N., Coşar, M., Asaroğlu, A. Candan, N. ve Aktaş, B. E. (2023). Mültecilere yönelik tutumların tiksınme hassasiyeti ile ilişkisi: muhafazakârlık ve dindarlığın düzenleyici rolü. *Nesne*, 11(30), 622-641. DOI: 10.7816/nesne-11-30-07

Anahtar kelimeler
göç, ön yargı,
tiksinme,
muhafazakarlık,
dindarlık

Keywords
migration, prejudice,
disgust,
conservatism,
religiosity

Öz

Göçler, hem küresel düzeyde gruplar arası ilişkilerin dinamiklerini hem de yerel ve uluslararası politikaları etkileyen önemli bir olgudur. Türkiye son yıllarda göçmenlerin yoğun olarak geldiği ülkeler arasında yer almaktadır. Ancak Türkiye'de örneklerle mültecilere yönelik tutumların nadiren çalışıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, mültecilere yönelik tutumlar ile tiksınme duygusu arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaç doğrultusunda iki ayrı çalışma yürütülmüştür. Birinci çalışmada, muhafazakarlık ve tiksınme hassasiyetinin mültecilere yönelik tutumlarla ilişkisi araştırılmıştır. Bulgular, muhafazakarlığın mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla ilişkili olduğunu gösterirken, tiksınme hassasiyetinin beklenenden aksine anlamlı bir ilişkisinin olmadığını göstermiştir. İkinci çalışmada ise tiksınme duygusunun rolü deneysel olarak test edilmiş ve manipülasyonun etkililiğine rağmen, mültecilere yönelik tutumlar için tiksınmedeki artışın etkisinin anlamsız olduğu görülmüştür. Öte yandan sonuçlar beklendiği gibi dindarlık ve muhafazakarlığın mültecilere yönelik tutumlarla anlamlı ilişkiler sergilediğini ve muhafazakarlığın mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla ilişkisinin dindarlık seviyelerine göre farklılaştığını göstermiştir. Bulgular ileriki çalışmalarda muhafazakarlık ve dindarlığın mültecilere yönelik olumsuz tutumları anlamada birlikte göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret etmektedir.

The Relationship between Attitudes towards Refugees and Disgust Sensitivity: The Moderator Roles of Conservatism and Religiosity

Abstract

Migration is an important phenomenon that affects both the dynamics of intergroup relations at the global and local levels, and international policies. In recent years, Turkey has been among the countries where immigrants have been arriving intensively. However, attitudes towards refugees have rarely been studied with Turkish samples. This study aims to examine the relationship between attitudes towards refugees and the feeling of disgust. Two separate studies were conducted for this purpose. In the first study, the relationship between conservatism and disgust sensitivity with attitudes towards refugees was investigated. The findings showed that conservatism was associated with negative attitudes towards refugees, while disgust sensitivity did not have a significant relationship. In the second study, the role of disgust sensitivity was tested experimentally. Despite the effectiveness of the manipulation, the effect of an increase in disgust was insignificant for attitudes towards refugees. On the other hand, as expected, the results showed that religiosity and conservatism exhibited significant relationships with attitudes towards refugees and that the relationship between conservatism and negative attitudes towards refugees differed according to the levels of religiosity. The findings indicate that conservatism and religiosity should be taken into consideration together in understanding negative attitudes towards refugees in future studies.

Makale Bilgisi

Geliş tarihi: 15 Haziran 2023

Düzeltilme tarihi: 10 Kasım 2023

Kabul tarihi: 7 Aralık 2023

DOI: 10.7816/nesne-11-30-07

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, yalcine21(at)29mayis.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9986-1809

²Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, seymandemirci(at)gmail.com, ORCID: 0009-0005-9214-7732

³Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, mervecosar(at)gmail.com, ORCID: 0009-0003-8804-199X

⁴Psikolog, ayşenur.asaroglu(at)gmail.com, ORCID: 0009-0004-6092-2522

⁵Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, nilsucandan1712(at)gmail.com, ORCID: 0009-0006-7705-333X

⁶Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji Bölümü, busra.aktas1(at)medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0125-7903

Dünya çapındaki göçler hem gruplar arası ilişkilerin dinamikleri hem de yerel ve uluslararası politika açısından günümüzde etkisini sürdürmektedir. Son yıllarda, Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısı hızla artarken, yerel halk ile göçmen grupları arasındaki gerilim artmış ve politik söylem daha sık bu çerçevede kullanılmaya başlanmıştır (Yanaşmayan ve ark., 2019). Bunun hem sebebi hem sonucu olarak görebileceğimiz “mültecilere yönelik ön yargı” birçok bilimsel araştırmanın da konusu olmuştur. Mültecilere karşı ön yargı, bir grup insanın, çeşitli sebeplerle ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan bireylerin varlığına karşı olumsuz bir tutum sergilemesidir. Bu ön yargılı tutumlar hem mültecilerin sosyal hayatta karşılaştıkları ayrımcılık, dışlanma, şiddet ve hak ihlallerine yol açarak toplumsal bir sorun haline gelmekte hem de politik söylemi şekillendirmede onlardan etkilenebilmektedir. Son zamanlarda mültecilere yönelik ön yargı hakkında yapılan çalışmalarda duyguların rolüne de odaklanılmaktadır. Bazı araştırmalar korku ve paranoya (Kramer ve Jost, 2002), nefret (Sternberg, 2003) ve gruplar arası kaygı (Stephan ve Stephan, 1985) gibi duyguları ele almıştır. Bu çalışmada tikslenme duygusu incelenerek, mültecilere yönelik ön yargı ve politik tutumlarla ilişkisi ele alınmıştır.

Rozin ve Haidt'a göre (2013) tikslenme duygusu patojenlerden, bulaşıcı mikrop ve parazitlerden kaçınmaya yönelik motivasyon oluşturan evrimsel bir işleve sahiptir. Tikslenme, koku, ses, görüntü veya sözcük ile tetiklenen ve organizmayı toksik veya bulaşıcı bir uyarandan korumak için harekete geçiren altı temel duygudan biridir (Inbar, 2009; İnözü ve Eremsoy, 2013). Giderek artan sayıda çalışmada, tikslenme hassasiyetinin yalnızca fiziksel hastalık riskini artıran durumlarda ortaya çıkmadığı, aksine, tikslenmeye dair hassasiyetin sosyal ilişkilere, ahlaki kararlara ve politik meselelere dair tutumlarla da ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu ilişkinin altında yatan psikolojik mekanizmayı açıklamayı hedefleyen evrimsel çalışmalar, tikslenmenin patojenlerden kaçınmaya dair işlevsel rolünün aynı zamanda farklı sosyal gruplarla kurulan temaslara dair yargılarımızı şekillendirerek bağışıklık sistemini korumaya hizmet ettiğini öne sürmektedir (Rozin ve Haidt, 2013; Tybur ve ark., 2013). Davranışsal bağışıklık sistemi teorisine göre tikslenme, sağlığı yalnızca doğrudan tehdit eden olaylar sonucunda değil, dolaylı yoldan tehdit edebilecek (veya edebileceği düşünülen) koşullarda da ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, gelişmiş bir hastalıktan kaçınma mekanizması olarak değerlendirebileceğimiz tikslenme, temasla bulaşabilecek patojenleri taşıyabilme ihtimali olan kişi, nesne ve durumlarda davranışlarımızı şekillendirerek bağışıklık sisteminin korunmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla tikslenme hem fiziksel hem de ilişkisel yolla gerçekleşebilecek hastalık bulaştırıcı durumlardan kaçınmaya yönelik davranış ve tutumları benimsemeye zemin hazırlayabilir (Schaller, 2006).

Özetle, davranışsal bağışıklık sistemi teorisine göre tikslenme, insanları iç gruplarından bireyleri, dış gruplarındaki bireylere göre daha fazla tercih etmeye yönlendirebilir (Schaller ve Duncan, 2006). Zira bireyler kendi iç gruplarındaki üyelerle benzer hastalık ve patojenlere maruz kaldıklarından iç grup üyelerinden bulaşabilecek hastalıklara karşı bağışıklıklarının daha kuvvetli olması muhtemeldir. Öte yandan, bireyler dış grupların taşıyabileceği patojenlere yabancı olduklarından bağışıklık sistemleri bu patojenlere daha hassas olup bu patojenlerden dolayı hastalanmaya daha elverişlidir. Dolayısıyla davranışsal bağışıklık sisteminin argümanlarına göre insanlar iç grubun dışında kalan üyelerle etkileşimlerini ne kadar minimumda tutarlarsa bu durumda bağışıklıklarını riske atma ihtimalleri de o denli az olacaktır. Bu da insanların niçin kendi gruplarından olmayanlara daha olumsuz tutumlar sergiledikleri veya marjinalize edilmiş gruplara dair tutumlarının neden daha ön yargılı olduğunu açıklayan psikolojik mekanizmalardan birisidir. Bu argümanı test etmek üzere gerçekleştirilen çalışmalar, bağışıklık sisteminin daha zayıf olduğunu düşünen kişilerin dış gruplara yönelik daha olumsuz tutumlar rapor ettiklerini göstermektedir (Park ve ark., 2003).

Schaller ve Duncan'a (2007) göre, kişiler iç grup üyeleriyle patojen bulaşmasını kısıtlayacak benzer normlara sahiptir. Buna karşın dış grup üyelerinin bu ortak normları paylaşmaması onlardan taşınabilecek hastalık riskini artıracaktır. Bu açıklama, niçin daha yüksek tiksınme hassasiyetine sahip kişilerin dış gruptaki üyelere dair daha olumsuz tutumlar beyan ettiklerini anlamak adına geliştirilmiş bir diğer önemli açıklamadır. Daha önce yapılan bir dizi çalışma, yüksek tiksınme hassasiyeti bulunan kişilerin evsiz insanlardan uzak durmayı teşvik eden dışlayıcı politikaları daha fazla desteklediğini (Clifford ve Piston, 2016), ırklar arası evliliğe daha olumsuz yaklaştıklarını (Kam ve Estes, 2016), transseksüel ve homoseksüellere yönelik daha olumsuz tutumlar beyan ettiklerini göstermektedir (Terrizzi ve ark., 2010; Vanaman ve Chapman, 2020).

Tiksınme hassasiyeti, dolayısıyla, diğerleriyle kurduğumuz ilişkiler için önemli bir belirleyici olarak ortaya çıkmaktadır. Buna paralel olarak, tiksınme hassasiyetine dair yatkınlıklarımız diğerleriyle kurduğumuz ilişkilerdeki tutumları belirlediği bilinen bir dizi kişilik özelliği ile ilişkili bulunmuştur. Örneğin, tiksınme hassasiyetinin nevrotizm ile pozitif yönde (Haidt ve ark., 1994; Tybur ve Vries, 2013), deneyime açıklıkla pozitif yönde ilişki gösterdiği tespit edilmiştir (Druschel ve Sherman, 1999). Bu bulgular, tiksınme hassasiyetinin gruplar arası tutumlarla ilişkisinin açıklayan davranışsal bağışıklık sisteminin varsayımları ile uyumludur. Zira davranışsal bağışıklık sistemi, tiksınme hassasiyetinin bireylerarası ve gruplar-arası ilişkilerde bir tür kaçınmacı strateji olduğunu ifade etmektedir. Kişilik özellikleri açısından nevrotiklik düzeyinin ve yeniliğe açıklığın tiksınme hassasiyeti ile ilişkili olması, kişilerin zorlayıcı durumlar (yabancılarla etkileşim veya belirsizliğin yüksek olduğu durumlar gibi) karşısında kaçınmacı stratejilere yatkınlığının bir sonucu olabilir. Daha açık ifade etmek gerekirse, tiksınmeye ilişkin daha duyarlı bir bireyin genel olarak olumsuz duygulanımlar açısından daha fazla hassasiyet göstermesi, yeni deneyimlere karşı daha olumsuz bir tutum takınması ve stresle başa çıkarken duygularını düzenleme konusunda daha kolay zorlanması beklenebilir. Buradan hareketle, tiksınme hassasiyetinin gruplar-arası tutumlarla ilişkisini ele alan çalışmaların kişilik özelliklerini de göz önünde bulundurması olası karıştırıcı değişkenlerin rolünü elimine etmek açısından önemlidir.

Tiksınme hassasiyetindeki artış, toplum içindeki farklı azınlık gruplara yönelik olumsuz tutumları için de açıklayıcı bir role sahiptir (Navarrete ve Fessler, 2006). Azınlık gruplar olarak sınıflandırılan gruplardan biri de göçmenler ve mültecilerdir. Landmann ve ark. (2019), örneğin mültecilere yönelik algılanan tehdit tiplerini ele almış ve bu tehditlerin ilişkili olduğu duyguları incelemiştir. Bu incelemede mültecilere yönelik ön yargının ilişkili olduğu duyguların başında tiksınmenin geldiğini rapor etmişlerdir.

Dünyada giderek artan mülteci hareketlerinin sonucunda, mülteci grupların ön yargının hedefi olmasının önüne geçmek önemli bir toplumsal mesele haline gelmiştir. Türkiye en fazla mülteci göçü alan ülkelerin başında gelmektedir. Buna rağmen mültecilere yönelik ön yargının tiksınme ile ilişkisine dair Türkiye'deki örnekleme gerçekleştirilmiş psikoloji çalışmalarında nadiren ele alındığı göze çarpmaktadır. Az sayıda yapılmış çalışmalardan birisi Clifford ve arkadaşları (2022) tarafından Türkiye'de yaşayan temsili bir örnekleme gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma Türkiye'de mültecilere ilişkin tutumların tiksınme hassasiyeti ile arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Göze çarpan bulgulardan birisi Türkiyelilerin %83'ünün mültecilerin sayısının azalmasını istediklerini dile getirmeleridir. Bu çalışmada Clifford ve arkadaşları (2022) Amerika, Türkiye, Meksika, Norveç ve İsveç'ten toplanan veriler üzerinde gerçekleştirdikleri analizlerin davranışsal bağışıklık hipotezine destek sunduğunu belirtmektedir. Sonuçlara göre, tiksınme hassasiyetindeki artış, mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla olumlu yönde ilişkilenebilmektedir. Ancak bir kısıtlılık olarak, bu çalışma korelasyonel bir desenle gerçekleştirilmiştir. Bu durum tiksınmenin ön yargı üzerindeki etkisinin neden sonuç ilişkisi kapsamında yorumlanmasını engellemektedir. Tiksınmenin nedensel rolünü inceleyen bir çalışmada (Faulkner ve ark., 2004) öne sürülen argümana paralel olarak (Schaller ve Duncan, 2007), Kanadalı bireylere

hastalığın hatırlatıldığı durumlarda, Nijeryalı göçmenlere yönelik olumsuz tutumların; İskoçyalı göçmenlere yönelik ise olumlu tutumların arttığı görmüştür. Sonuç olarak tiksinsenmedeki artışın Kanadalıların kendi toplumsal normlarına yakın normlara sahip olan göçmenler (İskoçlar) için olumlu, uzak toplumsal normlara sahip olan göçmenler (Nijeryalı) için ise olumsuz tutumlara dair bir eğilime yol açtığı görülmektedir. Bu bulgulara göre insanlar tiksinsmeye dair sadece iç grup ve dış grup ayrımı yapmamakta, aynı zamanda toplumsal normlara yakınlığı gözetererek değerlendirmeler gerçekleştirmektedir (Faulkner ve ark., 2004; ayrıca bkz. Navarrete ve Fessler, 2006). Yanı sıra, bilindiği kadarıyla Türkiye’de mültecilere yönelik olumsuz tutumlar üzerinde tiksinsenmenin etkisi henüz deneysel olarak test edilmemiştir. Oysa Türkiye mülteci göçü alan ülkelerin başında geldiğinden bu konuda Türkiye’deki katılımcılarla yapılmış çalışmalar ilgili alan yazına katkı sunacaktır.

Daha detaylı açıklamak gerekirse, Schaller ve Duncan’ın (2006) argümanlarından hareketle mevcut alan yazındaki göçmenlere yönelik olumsuz tutumlar ile tiksinsme hassasiyeti arasındaki ilişkiye dair bulgulara iki farklı açıklama getirilebilir: 1) tiksinsme dış gruptan kaçınmaya motivasyon oluşturuyor olabilir; 2) tiksinsme geleneksel normlardan uzak olan dış gruplardan kaçınmaya motivasyon oluşturuyor olabilir. İkinci ihtimal üzerinden değerlendirilirse, göçmenlerin göç ettikleri bölgeden uzak normları benimsemiş olması bireyler tarafından bir tür tehdit olarak algılanabilir. Karinen ve arkadaşları (2019) literatürdeki bu iki açıklamadan hangisinin göç karşıtlığı ile tiksinsme hassasiyeti arasındaki ilişkiyi daha iyi açıklayacağını belirlemeye çalışmıştır. Göçmenlerin yerel halkın normlarına asimile olmamasıyla, göçmen karşıtlığına ilişkin tiksinsme hassasiyeti anlamlı seviyede ilişkili bulunmuştur. Bu nedenle göçmen karşıtlığı ile tiksinsme hassasiyeti arasındaki ilişkinin geleneksel normlara bağlılık hipotezi ile daha iyi açıklanabileceği ifade edilmiştir (Karinen ve ark., 2019). Bu bulgular bize tiksinsenmenin mültecilere yönelik ön yargıyla ilişkisini araştırırken grupların normlarının ortaklaştığı veya ayrıştığı değişkenlere de dikkat etmemiz gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda, politik tutumlar ve dindarlık geleneksel normlara dair iki potansiyel düzenleyici değişken olarak ortaya çıkmaktadır.

Buna paralel olarak, davranışsal bağışıklık sistemiyle ilişkili olduğu gözlenen tutumlardan birisi de kişilerin politik tutumlarıdır. Buna göre politik olarak daha muhafazakâr tutumlara sahip bireyler, diğerlerine göre daha yüksek tiksinsme hassasiyetine sahiptir (Inbar ve ark., 2009). Özel olarak Inbar ve arkadaşları (2009), bireylerin ahlaki alanda değerlendirdikleri bedensel saflığın ve kutsallığın korunmasına ilişkin meseleler ve politik tutumlara olan eğilimlerinin tiksinsme hassasiyeti ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Yaptıkları birinci çalışmada tiksinsme hassasiyeti ile bireylerin muhafazakâr tutumları arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. İkinci çalışmada ise tiksinsme hassasiyeti yüksek bireylerde daha muhafazakâr tutumlar gözlemlenmiş ve bu bireylerin saflık olgusuna karşı hassasiyetleri ve farklı politik meseleler hakkındaki görüşleri sorulmuştur (Inbar ve ark., 2009). Tiksinsme hassasiyeti daha yüksek olan katılımcıların, eşcinsel evliliğe ve kürtaja daha fazla karşı çıktığı bulunmuştur. Buna karşılık, Tybur ve arkadaşları (2010) tarafından yapılan bir başka çalışmada muhafazakârlık ve cinsel tiksinsme arasında zayıf bir ilişki bulunmuş, ancak muhafazakârlık ile ahlaki ve patojenlere ilişkin tiksinsme duyarlılığı arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir. Dahası bulgular, muhafazakârların liberallere göre daha fazla genel tiksinsme hassasiyetine sahip oldukları hipotezini de desteklememiştir. Araştırmanın bulguları, alan yazında yer alan diğer çalışmalar ile (Inbar ve ark., 2009) tutarlılık göstermemektedir.

Inbar ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan bir diğer çalışmada tiksinsme hassasiyeti ile muhafazakârlık arasındaki ilişki ele alınmış ve tiksinsme hassasiyeti ile muhafazakârlık arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Brenner ve Inbar’ın (2015) çalışması da bireylerin tiksinsme hassasiyetinin, sosyal tutumları ve politik ideolojileriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın bulgularına göre, kişilerin

tiksinme hassasiyeti arttıkça politik tutumlarında muhafazakârlık seviyesi ve manevi saflığa verdikleri önem artmaktadır. Çalışmada tiksinme hassasiyetinin özel olarak fiziksel ve ruhsal saflığa verilen önemle ilişkili olduğu bulunmuştur. Yakın zamanda yapılan bir başka incelemenin 30 farklı ülkeden gelen bulgularına göre patojenle ilişkili tiksinme hassasiyeti gelenekselcilikle ve gruplar arası baskınlığa dair olumlu tutumlarla ilişki göstermektedir (Tybur ve ark., 2016). Ayrıca grubun normlarına bağlılık, parazitlerin insanlar için daha yüksek tehdit oluşturduğu bölgelerde daha yüksek seviyelerde seyretmektedir (van Leeuwen ve ark., 2012). Benzer şekilde bu bölgelerde yetkeciliğe dair tutumlar daha olumlu görülmekte, iç grubun normları daha fazla benimsenmektedir (Murray ve ark., 2013). Yine, Cowling ve ark. (2019) gerçekleştirdikleri meta-analiz çalışmasında mültecilere yönelik ön yargılı tutumları belirleyen temel faktörler arasında sağ kanat yetkecilik ve sosyal baskınlık eğilimi olduğunu rapor etmişlerdir. Bir başka çalışmada vücut kokularına dayalı tiksinme hassasiyetinin kurgusal olarak oluşturulmuş mülteci gruplara ilişkin tutumlarla olumlu yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Marta ve ark., 2019). Ayrıca bu incelemede mültecilere yönelik algılanan benzerliğin olumsuz tutumlar ve tiksinme hassasiyeti arasındaki ilişkide aracı bir rolü olduğu görülmüştür.

Tiksinmenin benzer bir rolü farklı dış gruplara yönelik tutumlarda da gözlenmiştir. Terrizzi ve arkadaşları (2010), örneğin, eşcinsel bireylere yönelik tiksinme ve önyargılı tutumlar arasındaki bağlantıda sosyal muhafazakârlığın rolünü incelemek amacıyla yaptıkları iki çalışmanın ilkinde, tiksinme hassasiyetinin sağ kanat yetkeciliği, dini radikalizm ve politik muhafazakârlık ile olumlu yönde ilişkili olduğunu göstermişlerdir (ayrıca bkz. Liuzza ve ark., 2018). İkinci çalışmada ise daha muhafazakâr katılımcıların eşcinsellere karşı daha olumsuz tutumlar bildirdikleri görülmüştür. Daha az muhafazakâr katılımcılarda tiksinti uyandırmak, kontrol grubuna kıyasla eşcinsellere karşı daha az olumsuz tutum rapor etmeye yol açarken daha muhafazakâr katılımcılarda tiksinti uyandırmak olumsuz tutumlarda değişime neden olmamıştır. Tiksinmenin bu araştırmadaki etkisi sadece eşcinsellerle temas alt ölçeği için anlamlı bulunmuştur (Terrizzi ve ark., 2010).

Muhafazakarlıkla ilişkili bulgulara benzer şekilde, dindarlık ve tiksinme arasında da olumlu ilişkiler rapor edilmiştir. Örneğin, dindarlıkla ilgili reddedilen inanışlarla maruz kalmanın tiksinme hassasiyetini artırdığı (Ritter ve Preston, 2011) ve tiksindirici uyaranlara maruz bırakmanın ahlaki kurallara daha sıkı bağlanmaya yol açtığı bulunmuştur (Schnall ve ark., 2008). Ayrıca tiksinme ile ilişkili olarak açıklanan bir kavram olan ahlaki açıdan saflığa verilen önemin dindarlık seviyesiyle olumlu yönde ilişkili olduğu görülmüştür (Graham ve Haidt, 2010). Buradan hareketle, dindarlığın tiksinme hassasiyeti ile pozitif yönde ilişkili olması akla yatkın bir beklentidir. Özel olarak, tiksinmenin artışı sonrasında dindarlık spiritüel saflık duygusuna yönelik bir tehdit algısını tetikleyerek dış gruplara yönelik daha olumsuz tutumlar sergilenmesine yol açabilir. Öte yandan, bu ilişkiler Türkiye kültürel bağlamında farklı yönde ortaya çıkma potansiyeline de sahiptir. Türkiye bağlamında düşünülürse, Türkiye’de yaşayan mülteci grupların büyük bölümünü Suriyeli ve Afgan mülteciler oluşturmaktadır (United Nations Refugee Agency’nin [UNHCR] 2021 Şubat ayı verileri için bkz. <https://www.unhcr.org/en-us/figures-at-a-glance.html>). Bu durum Türkiye’de yaşayan çoğunluk kesim ile mültecilerin Müslüman dini kimliğinde ortaklaşması açısından farklı yönde ilişkiler tespit edilmesi ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’de yaşayan Müslüman mülteci grupların yaygın olması ve Türkiyeli vatandaşların çoğunun bu gruplarla ortak bir dini kimliğe sahip olması dindarlığı mültecilere yönelik tutumlar açısından özel olarak incelenmesi gereken önemli bir değişken haline getirmektedir. Özetle, dindarlık seviyesi arttıkça tiksinme hassasiyetinde de artış olması (Schnall ve ark., 2008) ve mültecilere yönelik tutumların dindarlıkla olumsuz bir ilişki içinde olması beklense de (Anderson ve Ferguson, 2018); bu ilişkiler Türkiye’de yaşayan mültecilere yönelik tutumlar incelendiğinde farklı bir yönde de ortaya çıkabilir. Bu açıdan bakıldığında, muhafazakarlıkla benzer bir örüntüsü olsa da dindarlığın tiksinme ile ilişkisinin dış gruplara tutumlar açısından ayrıca incelenmesi gerekli gözükmemektedir. Bu açıklamaya paralel olarak, Türkiye

vatandaşlarının Suriyeli mültecilere yönelik tutumlarının empati artışı sonrasında özellikle dindar ve muhafazakârlar için daha olumlu yönde değiştiği gözlenmiştir (Aktaş ve ark., 2023). Buradan hareketle, önceki birçok çalışmaya paralel olarak dindarlık ve muhafazakarlık seviyesi yüksek kişilerin tikslenme seviyesindeki artışın dış gruplara yönelik tutumları olumsuzlaştırması makul gözükse bile, Türkiye bağlamında dindarlık ve muhafazakarlığın ayrı değişkenler olarak ele alınması ve önceki alan yazınıla uyumlu ilişkiler gözlenip gözlenmediğinin test edilmesi ilgili alan yazına önemli bir bakış açısı sunacaktır.

Dolayısıyla ilgili alan yazında tikslenme ve muhafazakârlığın tutarlı olarak farklı dış gruplara dair olumsuz tutumlarla ilişkili olduğu bulunmaktadır. Ancak genellikle çalışmalar Batılı ülkelerde gerçekleştirilmektedir. Türkiye’de mültecilerle ilgili yapılmış çalışmalar az sayıda olsa da mevcuttur (Aktas ve ark., 2021; Sevi ve ark., 2016; Sezgin ve Yolcu, 2016; Yıldırım ve Kurtuluş, 2022). Fakat tikslenme hassasiyeti, muhafazakârlık ve dindarlık ilişkilerini deneysel desenle inceleyen bir çalışma bildiğimiz kadarıyla henüz gerçekleştirilmemiştir. Bu nedenle, bu konuda Batılı olmayan örneklerle gerçekleştirilecek daha fazla sayıda incelemeye ihtiyaç vardır. Ayrıca, Türkiye’de tikslenme hassasiyeti, muhafazakârlık, dindarlık ve mültecilere yönelik ön yargının henüz bir arada incelenmediği görülmektedir. Oysa Türkiye, ilgili alan yazında sıklıkla incelenen diğer örneklerden farklı bir portre çizmektedir ve bu nedenle bu konuda veri temelli araştırmaların yapılması alan yazına anlamlı katkı sunacaktır. Zira Türkiye son zamanlarda mülteci göçüne en yoğun ev sahipliği yapan ülkelerdendir. Ayrıca Türkiye’deki mültecilerin çoğunluğu Sünni Müslüman olan Suriyelilerden oluşmaktadır. Türkiye’de Sünni Müslümanlığın en yaygın dini kabul olduğu düşünülürse, bu durum sosyal ve etnik açıdan olmasa da dini açıdan Türkiyeliler ve Suriyeli mültecilerin ortak bir kimlik paylaştığına işaret etmektedir. Bu durum, Türkiyelilerin dini kimliğe dair ortaklığından dolayı, mültecilere yönelik tutumlar, muhafazakârlık, dindarlık ve tikslenme hassasiyetine dair ilişkilerin Türkiye örneklemiyle incelenmesinin önemini artırmaktadır.

Türkiye’de, mültecilerle ortak dini bir kimlik paylaşımından dolayı dindarlık seviyesi yüksek olanların mültecilere yönelik daha az olumsuz tutuma sahip olması beklenebilir. Ancak dindarlık seviyesi düşük olduğunda muhafazakârlıkla mültecilere yönelik ön yargı arasındaki ilişki anlamlı hale gelebilir. Bu görüşe paralel olarak, örneğin, odak grup görüşmelerinden hareketle Morgül ve arkadaşları (2022) Türkiye’de Suriyeli mültecilere yönelik tutumların dini açıdan muhafazakârlık seviyesi yüksek bireylerde daha olumlu olduğuna vurgu yapmaktadır. Ayrıca Lazarov ve Sharma (2017) Türk örnekleme gerçekleştirdikleri çalışmada, dindarlığın hatırlatıldığı durumlarda mültecilere yönelik önyargının azaldığını ve mültecilere yönelik bağışların arttığını bulmuştur. Ancak başka bir çalışmada Türkiye’deki üniversite öğrencilerinin dindarlık seviyesinin mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla pozitif ilişki gösterdiği bulunmuştur (Aktas ve ark., 2021). Yine de bu konuda fikir yürütmek için hem yeterince görgül çalışma olmadığı hem de alan yazında karışık bulgular bulunduğu için dindarlık ve ön yargı arasındaki nedenselliği incelemenin ilgili alan yazına önemli bir katkı sunması beklenmektedir.

Birinci Çalışma

Yukarıda belirtildiği gibi, ilgili alan yazındaki çalışmaların çoğunlukla Avrupalı veya Amerikalı örneklemeler üzerinde gerçekleştirilmiş olması, davranışsal bağıksılık hipotezinin varsayımlarının dindarlık ve muhafazakâr değerler açısından farklı bir portre çizen örneklemelerde yeniden test edilmesinin önemini artırmaktadır. Bununla birlikte, alan yazında dindarlık, politik görüşler, göçmen karşıtlığı gibi değişkenlerin çelişkili bulguları olduğu görülmekte ve bu ilişkilerin her coğrafyada farklı dinamiklerle ortaya çıkabileceği tartışılmaktadır (Hall ve ark., 2010). Türkiye hem çoğunluğu Müslüman olan, dini ve muhafazakar değerlerin

baskın toplumsal değerler olduğu bir ülke olması (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2009) hem de 3.8 milyon mülteciye ev sahipliği yaparak en çok mülteci barındıran ülke olması açısından (United Nations Refugee Agency'nin [UNHCR] 2021 Şubat ayı verileri için bkz. <https://www.unhcr.org/en-us/figures-at-a-glance.html>), tiksınme hassasiyetinin mültecilere yönelik tutumlarla ilişkisini test etmek için elverişli bir özgün kültürel bağlam olarak değerlendirilebilir. Buradan hareketle bu çalışmada, Türkiye'deki mültecilere yönelik tutumların tiksınme hassasiyeti, muhafazakârlık ve dindarlık ekseninde değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

İlgili alan yazındaki bulgular ışığında mevcut araştırmanın amacı, iki farklı çalışmayla bulaşmaya dair tiksınme hassasiyetinin⁷, muhafazakârlık ve mültecilere yönelik tutumlarla ilişkisini incelemektir. Birinci çalışmada (i) tiksınme hassasiyetinin bulaş boyutu ile mültecilere yönelik olumsuz tutumlarının olumlu yönde ilişkili olması, (ii) muhafazakârlık düzeyi ile mültecilere yönelik olumsuz tutumlar arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunması ve (iii) muhafazakârlığın tiksınme hassasiyeti ve mültecilere yönelik olumsuz tutumlar arasındaki ilişkide düzenleyici (moderatör) rol oynayacağı hipotez edilmiştir.

Hem birinci hem de ikinci çalışmada moderatör regresyon analizlerinde sosyo-ekonomik seviye (SES), yaş ve cinsiyet kontrol değişkeni olarak alınmıştır (bkz. Aaroe ve ark., 2017). Ayrıca, birinci çalışmada, Tybur ve arkadaşlarının (2009) çalışmasında gözlemlendiği Büyük Beşli kişilik özellikleriyle tiksınme hassasiyeti arasındaki anlamlı ilişkilerden dolayı beş kişilik özelliğinin keşifsel olarak tiksınme hassasiyetiyle ilişkileri incelenmiştir. Ancak bu çalışmada, korelasyon sonuçlarına göre kişilik özellikleri ile tiksınme hassasiyeti anlamlı ilişkilere sahip olmadığından, kişilik özellikleri moderatör regresyon analizinde kontrol değişkeni olarak dahil edilmemiştir.

Yöntem

GPower uygulaması ile yürütülen a priori güç analizi sonucuna göre tiksınme hassasiyetinin mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla ilişkisinde muhafazakarlığın düzenleyici rolünü test etmek için gerçekleştirilecek moderatör regresyon analizinde ortalama etki büyüklüğü⁸ ve .05 derecesinde anlamlılık ile ($f^2 = 0.5$, $\beta = \%95$; Erdfelder ve ark., 1996) birinci çalışma için minimum 146 katılımcıya ulaşılması gerektiği bulunmuştur. İkinci çalışma için ise deney grubunun ve dindarlığın, muhafazakarlık ve mültecilere yönelik tutumlar arasındaki ilişkideki moderatör rolünü test etmek için gerçekleştirilecek moderatör regresyon analizi için en az 166 katılımcıya ulaşılması gerektiği bulunmuştur.

Katılımcılar

Çalışmanın duyurusu İstanbul'daki farklı vakıf üniversitelerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında toplam 116 katılımcıya ulaşılmış ve ölçümlerde katılımcıların soruları dikkatli cevaplandırıp cevaplandırmadıklarını test etmek için eklenen dikkat sorularına (örneğin, bu soruyu okuyorsanız 4'ü işaretleyiniz, gibi) hatalı yanıt veren katılımcılar ($N = 21$) analizlere dahil edilmemiştir. Katılımcıların çoğunluğu üniversite öğrencisi ($N = 41$, $\%43.2$) veya üniversite mezunu ($N=33$, $\%34.7$) olduklarını beyan etmişlerdir. Katılımcıların çoğunluğu kadındır ($N = 71$, $\%74.7$). Gelir seviyesi 5'li Likert tipi ölçekte (1=çok kötü, 5=çok iyi) ortalama 3.41 ($SS = .79$), politik konum ise 7'li Likert tipi ölçekte (1=aşırı sol, 7=aşırı sağ)

⁷ Bu çalışmada özellikle bulaşma boyutundaki tiksınme hassasiyetinin değerlendirilmesinin nedeni ise alan yazında mültecilere yönelik ön yargının altındaki psikolojik mekanizmanın özellikle hastalık bulaşma potansiyeliyle ilişkilendirilerek açıklanmasıdır (van Leeuwen ve ark., 2012).

⁸ Daha önce bilindiği kadarıyla bu desen test edilmediğinden, güç analizi için ortalama etki büyüklüğü kullanılmıştır.

ortalama 4.16 ($SS = 1.06$) olarak rapor edilmiştir. Katılımcıların yaş aralığı 18 ve 54 arasında değişmektedir ($M = 25.61$, $SS = 6.75$). Katılımcıların temel değişkenlerden aldıkları skorlar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1

Birinci Çalışmanın Temel Değişkenlerinin Betimleyici İstatistikleri

Değişkenler	<i>M</i>	<i>SS</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>
Mültecilere Yönelik Olumsuz Tutumlar	2.70	0.74	1.38	4.81
Bulaşmaya İlişkin Tikslenme Hassasiyeti	2.28	0.74	0.25	4.00
Muhafazakârlık	3.11	0.68	1.27	4.88
Dışadönüklük	3.04	0.28	2.22	3.78
Uyumluluk	3.26	0.30	2.50	4.20
Sorumluluk	3.06	0.32	2.10	3.80
Nevrotiklik	3.01	0.45	1.90	3.90
Deneyime Açıklık	3.15	0.30	2.40	4.20

Veri Toplama Araçları

Demografik bilgi formu: Araştırmacılar tarafından katılımcıların demografik bilgilerini öğrenmek amacıyla oluşturulmuştur. Demografik bilgi formunda katılımcılara yaşları, cinsiyetleri, eğitim, politik konum ve gelir durumları sorulmuştur.

Tikslenme ölçeği - revize edilmiş form (TÖ-R): Haidt, McCauley ve Rozin (1994) tarafından geliştirilen Tikslenme Ölçeğinin orijinali 32 maddeden oluşmaktadır. Birden fazla kez yenilenen ölçeğin son versiyonunda 27 madde yer almaktadır (Olatunji ve ark., 2008; Olatunji ve ark., 2007). 5’li likert şeklinde cevaplandırılan TÖ-R, 12 maddesi temel tikslenme, 8 maddesi ölüm/parçalanma ve 5 maddesi bulaşma/kirlenme olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Kalan iki madde ölçeğin rastgele doldurulup doldurulmadığını anlamak amacıyla yer almaktadır ve toplam puana dahil edilmemektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar yüksek tikslenme hassasiyetine işaret etmektedir. Tikslenme Ölçeği’nin iç tutarlılık katsayısı .87 (toplam ölçek) ile .64 (bulaşma/kirlenme alt boyutu) arasında değişmektedir (İnözü ve Eremsoy, 2013). Çalışmamızda Tikslenme Ölçeğinin sadece bulaşma/kirlenme boyutu kullanılmıştır ve Cronbach alfa katsayısı .52 olarak tespit edilmiştir.

Büyük Beşli kişilik özellikleri ölçeği: Büyük Beşli Kişilik Testi (BFPI-SF), Goldberg (1992) tarafından geliştirilmiş olup beş faktörden oluşmaktadır: dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal denge ve zeka/hayal gücü. Her bir faktör, 5 puanlık Likert tipi ölçek şeklinde on madde içermektedir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Tatar (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin faktörlerinin iç tutarlılığı ana uygulamada .625 ile .794, tekrar test uygulamasında ise .670 ile .809 arasında hesaplanmıştır. Yüksek puan alan faktör, baskın kişilik özelliğini göstermektedir. Bu çalışmada, katılımcıların kişilik özelliklerinin siyasi tutumları ve mültecilere yönelik tutumları üzerindeki etkisini kontrol etmek için BFPI-SF kullanılmıştır. Bu çalışmada, deneyime açıklık için .69, duygusal denge için .78, zekâ/hayal gücü için .81, uyumluluk için .78, dışadönüklük için ise .87 olmak üzere, ölçeğin alt boyutlarının Cronbach alfa katsayılarının kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür.

Muhafazakârlık ölçeği: Sarıbay, Ökten, Yılmaz (2017) tarafından geliştirilen Muhafazakârlık Ölçeği, Kişisel Tutumlar Ölçeği (KTÖ) ve Toplumsal Tutumlar Ölçeği (TTÖ) olmak üzere iki alt ölçekten oluşmaktadır. Her iki alt ölçeğin “Değişime Direnme” ve “Eşitliğe Karşıtlık” olmak üzere iki alt boyutu vardır. 7’li likert şeklinde cevaplandırılan ölçekte, 55 soru bulunmaktadır. KTÖ’nün iç tutarlılık katsayıları değişime direnme boyutunda .86, eşitliğe karşıtlık boyutunda .75’dir. TTÖ’nün iç tutarlılık katsayıları ise değişime direnme boyutunda .80, eşitliğe karşıtlık boyutunda ise .90’dır. Çalışmamızda muhafazakârlık Ölçeği’nin sadece Toplumsal Tutumlar alt ölçeği kullanılmıştır. Cronbach alfa katsayısı bu çalışmada .80 olarak bulunmuştur. TTÖ’nün iki alt boyutunun ortalama skorları birleştirilerek analizlere dahil edilmiştir.

Mültecilere yönelik tutumlar ölçeği: Mültecilere Yönelik Tutumlar Ölçeği, Keleş, Aral, Yıldırım, Kurtoglu, Sunata (2016) tarafından Türklerin Suriyeli mültecilere yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. 5’li likert tipindeki ölçek, 26 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .95’dir. Çalışmanın daha genel bir sonuç vermesi adına bu ölçekte yer alan “Suriyeli mülteciler” ifadesi, mevcut çalışmada “mülteciler” olarak değiştirilmiştir. Ölçeğin iç tutarlılığı yüksek seviyede bulunmuştur (Cronbach alfa = .92).

İşlem

Etik onayı İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi’nden (protokol no: 0000083430, sayı: 2022/13-3) alınan çalışmada, katılımcılar çalışmaya katılım karşılığında 1 ders kredisi kazanmıştır. Çalışma çevrimiçi olarak sunulan anketler vasıtasıyla yürütülmüştür. Çalışmaya katılımcı olarak davet edilen öğrenciler ilk olarak bilgilendirilmiş onam formunu okumuş, ardından onaylayanlar çalışmaya katılım sağlamışlardır. Katılımcılar sırasıyla Mültecilere Yönelik Tutumlar Ölçeği, Büyük Beşli Kişilik Testi, Muhafazakârlık Ölçeği ve son olarak Tiksinme Ölçeği’ni cevaplandırmışlardır. Katılım yaklaşık 15 dakika sürmüştür. Çalışmayı tamamlayan öğrenciler çalışmanın amacı hakkında bilgi veren bir formu okuduktan sonra çalışmayı sonlandırmışlardır.

Bulgular

Araştırma sorularını test etmek üzere yapılan tüm analizler SPSS (25. sürüm) vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. İlk olarak analizlere dahil edilmesi planlanan tüm değişkenlerin birbiriyle korelasyonları keşifsel olarak Pearson korelasyon testiyle incelenmiştir. Sonuçlara göre, mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla ilişkili olan tek değişken muhafazakârlıktır. Muhafazakârlık, mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla orta seviyede olumlu korelasyona sahiptir, $r = .24$ $p < .05$. Yanı sıra, bulaşa dair tiksinme hassasiyetinin anlamlı ilişki sergilediği tek değişken cinsiyettir. Orta seviyedeki olumlu korelasyon sonucu ($r = .24$), kadınların daha yüksek tiksinme hassasiyeti rapor ettiğine işaret etmektedir $p < .05$. Büyük Beşli kişilik özelliklerinin korelasyon sonuçları anlamlı değildir, $p > .05$. Bu nedenle, başlangıçta kontrol değişkeni olması planlanmasına rağmen muhafazakârlığın bulaş ve mültecilere yönelik olumsuz tutumlar arasındaki ilişkideki düzenleyici rolünün test edildiği regresyon analizinde kişilik değişkenleri kontrol değişkeni olarak dahil edilmemiştir. Tablo 2’de değişkenler arası korelasyonlar sunulmuştur.

Tablo 2

Değişkenler Arası Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. MYOT	1										
2. Muhafazakârlık	.24*	1									
3. Bulaş	.04	.09	1								
4. Dışadönüklük	.15	.05	-.17	1							
5. Uyumluluk	.10	.04	-.03	.36***	1						
6. Sorumluluk	.001	.14	-.13	.26*	.36***	1					
7. Duygusal denge	.18	-.06	.12	-.06	.03	.28**	1				
8. Deneyim	.12	.20	.10	.16	.45***	.31**	.04	1			
9. Gelir	-.12	.18	-.01	-.002	.22*	.18	.002	.17	1		
10. Cinsiyet	.12	.24*	-.03	.26*	-.09	-.05	-.27**	.13	-.21*	1	
11. Yaş	-.17	.19	.07	.06	-.12	.04	-.23*	.06	.01	.14	1

Not: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$. MYOT=Mültecilere yönelik olumsuz tutumlar. Cinsiyet= 1=Erkek, 2=Kadın. Anlamlı sonuçlar tabloda koyu olarak belirtilmiştir.

Mültecilere yönelik olumsuz tutumların bulaş boyutu ile ilişkisinde muhafazakârlığın düzenleyici rolünü incelemek üzere SPSS aracılığıyla Hayes'in PROCESS ek paketi vasıtasıyla Model 1 kullanılarak 5000 önyüklem yöntemiyle moderatör regresyon analizi yürütülmüştür. Yaş, gelir seviyesi ve cinsiyet kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir. Sonuçlara göre model anlamlı bulunmuştur, $F(6, 85) = 2.63$, $p < .05$, $R^2 = .16$. Literatürdeki önceki bulguların aksine, bulaşa dair tikslenme hassasiyeti mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla ilişkili bulunmamıştır, $p = .61$. Öte yandan, ön görüşlerimize paralel olarak muhafazakârlık seviyesindeki artışla mültecilere yönelik olumsuz tutumların ilişkili olduğu tespit edilmiştir, $b = .30$, $p < .05$, %95 GA [.06, .53]. Muhafazakarlığın moderatör rolünün ise hipotezimizin aksine anlamsız olduğu bulunmuştur, $p = .12$.

Birinci çalışmanın sonuçlarına göre, muhafazakârlığın mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla ilişkisi anlamlıyken, muhafazakârlığın moderatör rolü ve tikslenmenin mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla ilişkisi, beklentimizin aksine, anlamsızdır. Anlamsız sonuçların elde edilen örneklem grubuna özgü olup olmadığını anlamak için, sonuçların yeniden başka bir örneklemle test edilmesi önemlidir. İkinci çalışmada, ilk çalışmadan farklı olarak, ayrıca, tikslenme deneysel olarak artırılmıştır. Bu sayede tikslenmenin artırılmasının mültecilere yönelik olumsuz tutumlarda artışa yol açıp açmadığı incelenmiştir. Ayrıca Türkiyeli örneklem için anlamlı bir düzenleyici değişken olma olasılığı göz önünde bulundurularak, dindarlığın hipotez edilen ilişkilerdeki düzenleyici rolü de ele alınmıştır. Böylece hem önceki çalışmanın hipotezlerini yeni bir katılımcı grubuyla tekrar test etmek hem de ilgili konuya dair daha kapsamlı bir değerlendirme yapmak amaçlanmıştır.

İkinci Çalışma

İkinci çalışmada ilk çalışmadaki korelasyonel bulguların ötesine geçerek, hem tiksindenmenin oynadığı rolün nedensel olarak araştırılması hem de muhafazakarlık ile mültecilere yönelik tutumlar arasındaki ilişkideki olası iki düzenleyici değişkenin (dindarlık ve tiksindenme düzeyindeki artışın) test edilmesi amaçlanmıştır. Bunun için tiksindenmede artışın yaratıldığı deney grubu ve duygu artışı yaratılmayan kontrol grubuna rastgele olarak atanan katılımcıların mültecilere yönelik tutumlar açısından farklılaşım farklılaşmadıkları incelenmiştir. Ayrıca katılımcıların bulaş boyutundaki tiksindenme hassasiyeti skorları ve demografik değişkenler kontrol edildiğinde, muhafazakarlık seviyesi ve mültecilere yönelik olumsuz tutumları arasındaki ilişkinin katılımcıların rastgele atandıkları deney grubunda (tiksinme duygusunun artırıldığı grupta) daha fazla ortaya çıkacağı hipotez edilmiştir. Ayrıca Türkiye’deki mültecilerin Türkiye’deki hâkim dini yönelim olan Sünni Müslüman kimlikte ortaklaşmalarından yola çıkarak, ikinci bir düzenleyici değişken olarak dindarlık seviyesi de analize dahil edilmiştir. Ancak önceki çalışmalarda bu konuya dair Türkiye’de yaşayan bir katılımcı grubuyla gerçekleştirilmiş az sayıda çalışma bulunduğundan dolayı, dindarlığın düzenleyici rolü keşifsel olarak test edilmiştir.

Yöntem

Katılımcılar

İkinci çalışmanın katılımcı grubuna ulaşmak için –birinci çalışmada olduğu gibi—İstanbul’daki farklı vakıf üniversitelerinde duyurular gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların bir kısmı dikkat sorularını doğru cevaplamadıkları için analizlere dahil edilmemiştir ($N=40$). Box plot incelemeleri neticesinde toplamda 7 kişinin uç değerler dolayısıyla analize dahil edilmemesine karar verilmiştir. Analizlere 252 katılımcının verisiyle devam edilmiştir. Katılımcıların çoğunluğu üniversite öğrencisi ($N=99$, %79.8) olduklarını beyan etmişlerdir. Örneklemnin çoğunluğu kadın katılımcılardan oluşmaktadır ($N=108$, %87.1). Gelir seviyesi 5’li Likert tipi ölçekte (1=çok kötü, 5=çok iyi) ortalama 3.19 ($SS=.72$), politik konum ise 7’li Likert tipi ölçekte (1=aşırı sol, 7=aşırı sağ) ortalama 3.56’dır ($SS=1.14$). Katılımcıların yaş aralığı 18 ve 48 arasında değişmektedir ($M=22.70$, $SS=3.98$). Dindarlık düzeyi ise 7’li Likert tipi ölçek üzerinde (1=hiç dindar değilim, 7=çok dindarım) ortalama 3.89 ($SS=1.53$) olarak rapor edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Birinci çalışmada kullanılan tiksindenme ölçeği, muhafazakarlık ölçeği, mültecilere yönelik tutumlar ölçeği ve demografik bilgi formu ikinci çalışmada da kullanılmıştır.⁹ Birinci çalışmada yer alan ölçüm araçlarına ek olarak ikinci çalışmada dindarlık ölçeği ve deneysel manipülasyon için katılımcılara 1 dakika 20 sn. uzunluğunda video izletilmiştir. Katılımcılar deney veya kontrol grubuna rastgele olarak atanmıştır. Sosyoekonomik düzey skorları (SES) eğitim düzeyi ve gelir seviyesinin z skorları alındıktan sonra ortalamaları alınarak oluşturulmuştur. Birinci çalışmada yer almayan ölçüm araçlarına dair bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Dindarlık ölçeği: Esat ve ark. (2021) tarafından Türkçe konuşan Müslüman örneklemine uyarlaması yapılan The Duke University Religion Index (TDUREL), 5 madde ile dindarlığın örgütsel, örgütsel olmayan ve içsel boyutlarını ölçmektedir. İlk iki madde sıklığa göre 6’lı likert şeklinde cevaplandırılmaktadır. Diğer üç madde, kesinlikle doğru değil ve kesinlikle doğru olmak üzere 5’li likert şeklinde cevaplandırılmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar yüksek dindarlığa işaret etmektedir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .90’dır. Bu çalışma için hesaplanan iç tutarlılık katsayısı yüksek düzeyde bulunmuştur (Cronbach alfa = .89).

⁹ Bu çalışmada kullanılan ölçekler için iç tutarlılık katsayısı sırasıyla tiksindenme ölçeği için .89; muhafazakarlık ölçeği için .86; mültecilere yönelik tutumlar ölçeği için .93 olarak bulunmuştur.

İkinci çalışmanın deneysel manipülasyon aracı: Tikslenme seviyesinin artırılması için deney grubundaki katılımcılardan bir dakika yirmi saniyelik tiksindirici bir klibi izlemeleri istenmiştir. Bu çalışmada deneysel manipülasyon için kullanılan klip daha önce de benzer şekilde başka bir araştırmada tikslenme seviyesinde artış yaratmak için kullanılmıştır (bkz. Horberg ve ark., 2009; 1996 yapımı *Trainspotting* filminin tuvalet sahnesi). Kontrol grubundaki katılımcılar ise herhangi bir duygu uyandırmaması için bir dakika yirmi saniye boyunca teknik bir video (fırça yapımı videosu) izletilmiştir. Ardından manipülasyonun çalışıp çalışmadığını test etmek için katılımcılara kendinizi ne kadar tikslenmiş hissediyorsunuz sorusu sunulmuştur ve 7'li Likert tipi ölçek üzerinden cevaplamaları istenmiştir (1=hiç tikslenmiş hissetmiyorum, 7=çok tikslenmiş hissediyorum).

İşlem

Katılım çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların deney grubuna ve kontrol grubuna rastgele olarak atamalarını gerçekleştirebilmek için başlangıçta çalışmaya katılmadan önce hangi ayda doğduklarına iki farklı linkten sadece bir tanesini seçerek çalışmaya katılmaları söylenmiştir. Katılımcılar ilk olarak onam formunu okumuş, ardından tikslenme hassasiyeti, dindarlık ve muhafazakârlıkla ilgili soruları cevaplandırmışlardır. Devamında katılımcılardan 7'li Likert tipi ölçek üzerinden o anki tikslenme düzeylerini rapor etmeleri istenmiştir. Ardından katılımcılar kontrol grubunda 1 dakika 20 saniye süren bir alet yapım videosu, deney grubunda ise 1 dakika 20 saniye süren tiksindirici bir video izlemişlerdir. Hemen ardından katılımcılardan videoyu izleyip izlemediklerini anlamak için videodaki kişinin saç rengini yazmaları istenmiştir. Katılımcılar, videonun tikslenme duygusunda artış yaratıp yaratmadığını test edebilmemiz için tikslenme düzeylerini aynı ölçekte yeniden rapor etmişlerdir. Son olarak katılımcılara mültecilere yönelik tutumlar ölçümü sunulmuş ve demografik soruları yanıtlamaları istenmiştir. Farklı vakıf üniversitelerindeki Psikoloji bölümlerinde yapılan duyurular vasıtasıyla ulaşılan katılımcılar, çalışmaya katılımları karşılığında seçtikleri psikoloji dersinden 1 puan kredi almışlardır. Çalışmanın sonunda katılımcılara çalışmanın amacı hakkında bilgilendirme metni sunulmuştur.

Bulgular

Deney ve kontrol grubundaki katılımcıların video izledikten sonraki tikslenme düzeylerinde anlamlı farklılık olup olmadığını gözlemek için bağımsız örneklem t testi yürütülmüştür. Sonuçlara göre, deney grubundaki katılımcıların tikslenme skorları ($M = 4.35$, $SS = 1.01$), kontrol grubundaki ($M = 1.47$, $SS = 0.84$) katılımcılardan anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur, $p < .001$. Dolayısıyla bulgular, tikslenme manipülasyonun istenen yönde çalıştığını göstermiştir.

Öte yandan, beklentimizin aksine, bağımsız örneklem t testi sonuçlarına göre deney ve kontrol grubu arasındaki tikslenme düzeyindeki artışın mültecilere yönelik olumsuz tutumlar üstünde anlamlı etkisi olmadığı bulunmuştur, $p > .05$.

Temel değişkenlerin birbiriyle ilişkileri Pearson korelasyon testiyle incelenmiştir. Sonuçlar, muhafazakarlığın mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla pozitif ilişkili olduğunu ($r = .23$, $p < .001$), dindarlığın ise mültecilere yönelik tutumlarla negatif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir ($r = -.18$, $p < .01$). Ayrıca mültecilere yönelik ön yargıların erkekler tarafından daha yüksek düzeyde rapor edildiği ($r = .15$, $p < .05$) ve sosyoekonomik düzey (SES) ile negatif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur ($r = -.28$, $p < .001$). Bulaşa dair tikslenme hassasiyetinin mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla ilişkili olmadığı, $p > .05$; muhafazakarlıkla ise olumlu yönde ilişkili olduğu görülmüştür, $r = .18$, $p < .01$. Korelasyon analizinin sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

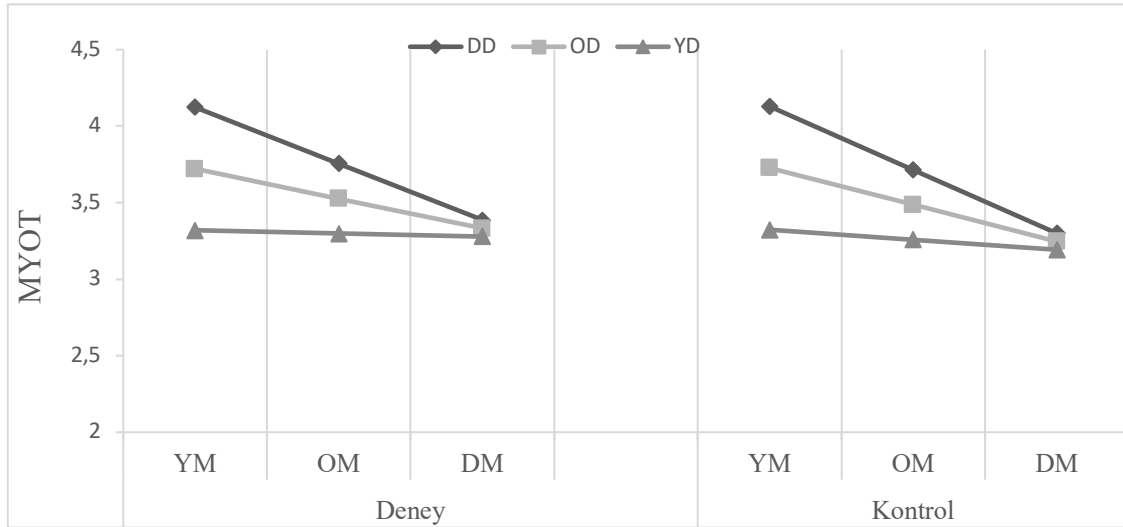
Tablo 3
Değişkenler Arası Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1. MYOT	1					
2. Muhafazakârlık	.23***	1				
3. Bulaş	.09	.18**	1			
4. SES	-.28***	.01	.08	1		
5. Dindarlık	-.18**	.34***	.18**	.14*	1	
6. Cinsiyet	.15*	.22***	-.05	-.08	-.05	1

Not: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$. MYOT=Mültecilere yönelik olumsuz tutumlar; Cinsiyet= 1=Kadın, 2=Erkek.

Son olarak, muhafazakârlık ve mültecilere yönelik olumsuz tutumlar arasındaki ilişkide deney grubunun ve dindarlığın moderatör rolünün gözlenmesi için SPSS aracılığıyla HAYES'in PROCESS Makro Ek paketinin 2. Modeli kullanılarak iki moderatörlü bir regresyon analizi yürütülmüştür. Katılımcıların bulaşa dair tikslenme hassasiyetleri, sosyoekonomik seviyeleri, yaş ve cinsiyetleri kontrol edilmiştir. Sonuçlara göre, modelin anlamlı olduğu tespit edilmiştir, $F(9, 242) = 9.41$, $p < .0001$. Beklentimize paralel olarak, muhafazakârlık seviyesinin katılımcıların mültecilere yönelik olumsuz tutumlarıyla pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür, $b = .10$, $t(242) = 2.39$, $p < .05$, %95 GA [.0176, .1819]. Ancak katılımcıların hangi deney grubunda oldukları, muhafazakârlık ve mültecilere yönelik olumsuz tutumlar arasındaki ilişkide düzenleyici bir role sahip değildir, $p > .05$. Öte yandan, dindarlığın mültecilere yönelik olumsuz tutumları negatif olarak yordadığı bulunmuştur, $b = -.03$, $t(242) = -4.54$, $p < .0001$.

Ayrıca bulgular dindarlığın muhafazakârlıkla mültecilere yönelik olumsuz tutumlar arasındaki ilişkide düzenleyici rolünün negatif yönde anlamlı olduğunu göstermiştir, $F(1, 242) = 16.52$, $\Delta R^2 = .05$, $p < .001$. Buna göre, muhafazakârlık seviyesinin mültecilere yönelik tutumlarla olumlu yöndeki ilişkisi, dindarlığın seviyelerine göre farklılaşmaktadır, $b = -.02$, $t(242) = -4.06$, %95 GA [-.0259, -.0090]. Özel olarak, dindarlığın düşük ve ortalama seviyede olduğu durumlarda muhafazakârlık seviyesiyle mültecilere yönelik olumsuz tutumlar anlamlı yönde olumlu ilişkiler sergilerken ($p < .001$), yüksek düzeyde dindarlık rapor eden kişiler için bu ilişkiler anlamsızdır $p > .05$. Yanı sıra, mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla muhafazakârlık arasındaki olumlu ilişkinin katsayısı, hem deney hem de kontrol grubu için dindarlığın düşük olduğu seviyede ($b_{\text{deney}} = .20$, $b_{\text{kontrol}} = .25$, $p < .001$), orta seviyeye göre ($b_{\text{deney}} = .10$, $b_{\text{kontrol}} = .14$, $p < .05$) daha yüksektir (bkz. Şekil 1). Dolayısıyla, hipotezimizi destekler şekilde sonuçlar dindarlığın seviyelerinin mültecilere yönelik olumsuz tutumları muhafazakârlığın seviyelerine göre farklılaşarak yordadığını göstermektedir. Ancak hipotezimizin aksine, deney ve kontrol grubu için bu ilişkiler farklılaşmamaktadır.

Şekil 1. Deney ve Kontrol Grubu İçin Muhafazakârlık ve Dindarlık Seviyelerine Göre MYOT

Not: MYOT=Mültecilere Yönelik Olumsuz Tutumlar, YM=Yüksek Muhafazakârlık, OM=Orta Muhafazakârlık, DM=Düşük Muhafazakârlık; DD=Düşük Dindarlık, OD=Orta Dindarlık, YD=Yüksek Dindarlık.

Tartışma

Bu çalışma mültecilere yönelik tutumları tikslenme hassasiyeti, dindarlık ve muhafazakârlık ekseninde inceleyerek, kavramlar arasındaki nüansları ve mültecilere yönelik tutumlara etkilerini Türkiye bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Birinci çalışmada, bulgular muhafazakârlığın mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla anlamlı ilişkiler sergilediğini gösterirken, tikslenme hassasiyetinin mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla anlamlı bir ilişkisi olmadığını göstermiştir. İkinci çalışmada ise tikslenmenin rolü deneysel olarak test edilmiş ve manipülasyonun istenen yönde çalışmasına rağmen, tikslenmedeki artışın mültecilere yönelik tutumlara etkisinin anlamsız olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, muhafazakarlığın her iki çalışmada da mültecilere yönelik tutumlar için anlamlı bir ilişki sergilediği olduğu görülmüştür. Dahası, ikinci incelemede muhafazakârlığın mültecilere yönelik tutumlarla ilişkisinin dindarlığın seviyelerine göre farklılaştığı gözlenmiştir. Bulgular bir arada değerlendirildiğinde dindarlık ve muhafazakârlığın mültecilere yönelik tutumları anlamada göz önünde bulundurulması gerektiği görülmektedir.

Bu çalışmada elde ettiğimiz tikslenme hassasiyetinin mültecilere yönelik ön yargılarla pozitif ilişkili olduğuna dair önceki bulgular bu çalışmadaki bulgularla uyumsuzluk göstermektedir (Hodson ve Costello, 2007; Marta ve ark., 2019). Sadece deneysel veya korelasyonel desenlerdeki beyana dayalı incelemeler değil beyin görüntüleme çalışmaları da ırkla ilişkili ön yargının beyinde tikslenmeyle ilişkili olduğu bilinen amigdala ve insulada aktivasyonla ilişkili olduğunu göstermektedir (Liu ve ark., 2015). Yine, Türkiye bağlamında yapılan güncel bir incelemede, Ulug ve ark. (2023) Afgan mültecilere yönelik Twitter gönderilerini ele almış ve #ulkemdemulteciistemiyorum, #multeci, #afgan, #afganlariistemiyoruz ve #afganlariialmayin etiketleri için en sık ortaya çıkan kategorilerden birisinin “tikindirici” teması olduğunu rapor etmiştir. Bu çalışmada, genellikle Afgan mültecilerle ilgili Twitter kullanıcılarının olumsuz yorumlarda bulunduğu, ön yargılı, ayrımcı ve şiddet içerikli yorumların baskın olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, bizim çalışmamızda tikslenme hassasiyeti ve mültecilere yönelik ön yargı arasındaki anlamsız ilişkilerin önceki çalışmalarla uyumsuz olduğu görülmektedir. Birinci çalışmamızda tikslenmenin mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla ilişkili olmadığı; ikinci çalışmamızda ise tikslenmenin deneysel olarak artırılmasının mültecilere yönelik ön yargılara etki etmediği bulunmuştur. Ayrıca ikinci çalışmada da bulaşa dair tikslenme hassasiyeti mültecilere yönelik

olumsuz tutumlarla ilişkili bulunmamıştır. Bu nedenle ileriki incelemelerde anlamsız bulguların nedenlerinin detaylıca araştırılması gereklidir. Örneğin, örtük önyargı ölçümleri veya kokuyla yapılan deneysel manipülasyonlar gibi daha etkili yöntemlerle tiksizme hassasiyeti ile mültecilere yönelik tutumlar arasındaki ilişki daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmalıdır.

Gerçekleştirdiğimiz her iki çalışmanın sonuçları da muhafazakârlık seviyesinin mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla olumlu yönde ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar önceki araştırmaların sonuçlarıyla uyumludur (Aktas ve ark., 2021; Chandler ve Tsai, 2001). Bireylerin kendi politik konumlamalarının sağ kanat ve muhafazakâr politik ideolojilere yakınlaşması, mültecilere yönelik daha negatif tutumlar beyan etmeleriyle ilişkilidir (Cowling ve ark., 2019). Öte yandan, çalışmamızın dindarlıkla ilgili bulguları muhafazakârlığın dindarlıkla beraber değerlendirilmesinin öneminin altını çizmektedir. Bu çalışma sonucunda dindarlık, mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla negatif bir ilişki göstermiştir. Aynı zamanda dindarlık seviyeleri düşük veya ortalama olan bireylerde muhafazakarlık ile mültecilere yönelik olumsuz tutumlar arasında anlamlı bir pozitif ilişki saptanmıştır. Ancak, yüksek dindarlık seviyesine sahip bireylerde bu ilişki anlamsız hale gelmiştir. Bu durum, dindarlık ve muhafazakarlık arasındaki etkileşimin, mültecilere yönelik tutumları nasıl modüle ettiğini göstermektedir. Özellikle, dindarlık seviyelerinin bu ilişki üzerinde düzenleyici bir rol oynadığı söylenebilir.

Lazarov ve Sharma'nın (2017) ve Morgül ve Savaşkan'ın (2021) işaret ettiği gibi ikinci çalışmadaki bulgular dindarlığın mültecilere yönelik ön yargıları azaltmakla ilgili önemli bir katkısı olabileceğine işaret etmektedir. Ancak dindarlığa ilişkin bulgularımız Aktas ve arkadaşlarının (2021) sonuçlarıyla uyumsuzdur. Özel olarak belirtmek gerekirse, Aktas ve arkadaşları (2021) Türkiye'de gerçekleştirdikleri çalışmada dindarlığın mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla pozitif ilişkili olduğunu bulmuştur. Güncel bir başka çalışmada ise Aktaş ve arkadaşları (2023) mültecilere yönelik olumsuz tutumların dindarlık ve muhafazakarlıkla ilişkili olarak empatinin sonucunda değiştiğini göstermektedir. Bu çalışmaya göre (Aktaş ve ark., 2023), empati artışı sonrasında özellikle Suriyeli mültecilere yönelik tutumların yüksek seviyede dindar ve muhafazakâr katılımcılar için daha sıcak rapor edildiği görülmüştür. Fakat dindarlık ve muhafazakarlığın empati ve mültecilere yönelik hissedilen sıcaklıktaki düzenleyici rolü sadece Suriyeli mülteciler için ortaya çıkmış, aynı bulgu Ukraynalı ve Afgan mülteciler için gözlenmemiştir. Dolayısıyla, hangi mülteci grup için tutum ölçümü alındığının muhafazakarlık ve dindarlık seviyesinin rolü açısından önemli olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada mültecilere yönelik tutumlar ölçülürken özellikle bir mülteci gruba yönelik sorular yöneltilmemiştir. Dolayısıyla, ileriki çalışmalarda farklı mülteci gruplar için test edilen ilişkilerin nasıl ortaya çıktıklarının incelenmesi ilgili alan yazına katkı sağlayacaktır.

Türkiye'deki bulgular Avrupalı örneklerle gerçekleştirilen çalışmalardan bu anlamda farklı bir portre çiziyor olabilir. Avrupalı örneklerle yapılan bir çalışmada, örneğin, dindarlığın kişinin etnik kimliğinin bir parçası olarak görülme seviyesi arttıkça, mültecilere yönelik olumsuz tutumların da yükseldiği bulgulanmıştır (Storm, 2011). Birlikte değerlendirildiğinde, Avrupalı örneklerde mültecilere yönelik ön yargılar dindarlıkla pozitif ilişki göstermektedir (Scheepers ve ark., 2002). Türkiye'den farklı olarak Avrupa'daki vatandaşlar, mültecilerle dini açıdan ortaklaşmadıkları için bu durum görece akla yatkındır. Sonuç olarak, muhafazakarlık ve dindarlık arasındaki ilişki karmaşıktır ve kültürel bağlam, bireyin dindarlık düzeyi gibi faktörler bu ilişkiyi şekillendirebilir. Bu nedenle bulguların ardındaki nedenlerin farklı çalışmalarda dindarlığın farklı yönleri gözetilerek ve muhafazakarlık ile dindarlık arasındaki kavramsal farklar netleştirilerek yeniden ele alınması gereklidir.

Birinci çalışmada, önceki bulgulara paralel olarak kişilik özelliklerinin tiksizme hassasiyeti ile ilişkileri test edilmiştir (Druschel ve Sherman, 1999; Tybur ve ark., 2013). Ancak geçmiş bulguların aksine,

bu çalışmada kişilik özelliklerinin tikslenme hassasiyeti ile ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. İlgili alan yazından farklı sonuçlar elde etmemizin bir nedeni, örneklemin özellikleri ile ilişkili olabilir. Bu çalışma Türkiye örneklemini ile gerçekleştirilmiş ve daha önce bu örnekleme tikslenme hassasiyeti ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler detaylıca incelenmemiştir. Önceki çalışmalar genellikle Batılı örneklemelerden alınan verileri konu almıştır. Yanı sıra, tikslenme hassasiyeti ile ilgili bulguların kişilik özellikleri ile ilişkileri farklı kişilik ölçümleri ile yeniden test edilmelidir. Bizim kullandığımız kişilik ölçeğinin yanı sıra, HEXACO (Tybur ve Vries, 2013), TIPI (Coulacoglou ve Saklofske, 2017) gibi daha kapsamlı kişilik ölçümleri veya psikopatoloji eğilimleri (Olatunji ve ark., 2010) ile tikslenme hassasiyeti arasındaki ilişkiler daha önce incelenmiştir. Bir meta analiz çalışmasında (Oosterhoff ve ark., 2018), tikslenme hassasiyeti ile ilişkili bir kavram olan hastalıktan kaçınma eğilimi ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler ele alınmıştır ve özel olarak yeniliğe açıklık ve dışa dönüklük arasında negatif, nevroitiklik ve sorumluluk arasında ise pozitif ilişkiler olduğu bulunmuştur. Bu çalışmalar, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bizim çalışmamızdaki anlamsız ilişkilerin ileriki çalışmalar tarafından yeniden tekrar edilmesi gerektiğine destek sunmaktadır.

Çalışmamızın bir dizi kısıtlılığı olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Her iki çalışmanın da çevrimiçi anket yöntemiyle gerçekleştirilmesi ve örneklem grubunun üniversiteli öğrencilerden oluşması önemli bir eksikliktir. Diğer yandan, farklı mülteci gruplarına yönelik tutumlar ele alınmamış, mültecilere yönelik olumsuz tutumlar genel olarak ölçülmüştür. Farklı mülteci gruplarına yönelik olumsuz tutumların tikslenme, dindarlık ve muhafazakarlıkla ilişkilerine dair detaylı incelemeler ilgili alan yazına katkı sunacaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye’de mültecilere yönelik tutumların dindarlık ve muhafazakarlığı, ilgili alan yazında dış gruplara yönelik ön yargının açıklanmasında sıkça başvurulan bir model olan davranışsal bağışıklık sisteminin temel varsayımları ekseninde ele almıştır (Schaller ve Duncan, 2007). Çalışma sonuçları tikslenme hassasiyetinin nedensel rolünü ve beklenen ilişkileri göstermediğinden ileriki çalışmalarda bu bulguların yeniden test edilmesi önemlidir. Diğer yandan mevcut bulgular dindarlığın mültecilere yönelik tutumlar açısından Avrupalı örneklemelerden alınan bulgulardan farklı ilişkiler sergilediğini gösterirken, muhafazakarlığın seviyelerine göre bu ilişkilerin farklılaştığına işaret etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın dindarlık ve muhafazakarlığın mültecilere yönelik tutumları anlamak konusunda bir arada değerlendirilmesinin önemini göstermesi açısından ilgili alan yazına katkı sunması beklenmektedir.

Kaynaklar

- Aarøe, L., Osmundsen, M. ve Petersen, M. B. (2016). Distrust as a Disease-Avoidance Strategy: Individual Differences in Disgust Sensitivity Regulate Generalized Social Trust. *Frontiers in Psychology*, 7, 1038. <https://doi.org/10.3389/FPSYG.2016.01038>
- Aktas, B. E., Salter, M. E., Yilmaz, A. N. ve Eker, S. (2024). Empathy increases warmth toward Syrian and Afghans, but not Ukrainians: Experimental evidence from Türkiye. *International Journal of Intercultural Relations*, 98, 101909. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2023.101909>
- Anderson, J. ve Ferguson, R. (2018). Demographic and ideological correlates of negative attitudes towards asylum seekers: A meta-analytic review. *Australian Journal of Psychology*, 70(1), 18-29. <https://doi.org/10.1111/ajpy.12162>
- Ashton, M. C. ve Lee, K. (2007). Empirical, theoretical, and practical advantages of the HEXACO model of personality structure. *Personality and Social Psychology Review*, 11, 150– 166.
- Brenner, C. J. ve Inbar, Y. (2015). Disgust sensitivity predicts political ideology and policy attitudes in the Netherlands. *European Journal of Social Psychology*, 45(1), 27-38.

- Chandler, C. R. ve Tsai, Y. M. (2001). Social factors influencing immigration attitudes: an analysis of data from the General Social Survey. *The Social Science Journal*, 38(2), 177-188.
- Clifford, S., Erisen, C., Wendell, D. ve Cantu, F. (2023) Disgust Sensitivity and Support for Immigration Across Five Nations. *Politics and the Life Sciences*, 1-16. <https://doi.org/10.1017/pls.2022.6>
- Clifford, S. ve Piston, S. (2017). Explaining public support for counterproductive homelessness policy: The role of disgust. *Political Behavior*, 39, 503-525.
- Coulacoglou, C. ve Saklofske, D. H. (2017). *Psychometrics and psychological assessment: Principles and applications*. Academic Press.
- Cowling, M. M., Anderson, J. R. ve Ferguson, R. (2019). Prejudice-relevant correlates of attitudes towards refugees: A meta-analysis. *Journal of Refugee Studies*, 32(3), 502-524. <https://doi.org/10.1093/jrs/fey062>
- Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2009). *Türkiye'de dindarlık: uluslararası bir karşılaştırma*. [Working Paper / Technical Report] Sabanci University ID:SU_FASS_2010/0002
- Druschel, B. A. ve Sherman, M. F. (1999). Disgust sensitivity as a function of the Big Five and gender. *Personality and Individual Differences*, 26(4), 739-748. [https://doi.org/10.1016/S01918869\(98\)00196-2](https://doi.org/10.1016/S01918869(98)00196-2)
- Haidt, J., McCauley, C. ve Rozin, P. (1994). Individual differences in sensitivity to disgust: A scale sampling seven domains of disgust elicitors. *Personality and Individual Differences*, 16, 701-713. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(94\)90212-7](https://doi.org/10.1016/0191-8869(94)90212-7)
- Erdfelder, E., Faul, F. ve Buchner, A. (1996). GPOWER: A general power analysis program. *Behavior Research Methods, Instruments ve Computers*, 28(1), 1-11. <https://doi.org/10.3758/BF03203630>
- Esat, G., Smith, B. H., Rizvi, S. ve Koenig, H. G. (2021). Adaptation of the Duke University Religion Index for Turkish speaking Muslims. *Mental Health, Religion ve Culture*, DOI: 10.1080/13674676.2021.1923681.
- Faulkner, J., Schaller, M., Park, J. H. ve Duncan, L. A. (2004). Evolved Disease-Avoidance Mechanisms and Contemporary Xenophobic Attitudes. *Group Processes ve Intergroup Relations*, 7(4), 333-353. <https://doi.org/10.1177/1368430204046142>
- Graham, J. ve Haidt, J. (2010). Beyond beliefs: Religions bind individuals into moral communities. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 140-150. <https://doi.org/10.1177/1088868309353415>
- Haidt, J., McCauley, C. ve Rozin, P. (1994). Individual differences in sensitivity to disgust: A scale sampling seven domains of disgust elicitors. *Personality and Individual Differences*, 16(5), 701-713.
- Hall, D., Matz, D. C. ve Wood, W. (2010). Why don't we practice what we preach? Social-cognitive motives behind religious racism. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 126-139. <https://doi.org/10.1177/1088868309352179>
- Hodson, G. ve Costello, K. (2007). Interpersonal disgust, ideological orientations, and dehumanization as predictors of intergroup attitudes. *Psychological science*, 18(8), 691-698.
- Horberg, E. J., Oveis, C., Keltner, D. ve Cohen, A. B. (2009). Disgust and the moralization of purity. *Journal of personality and social psychology*, 97(6), 963. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0017423>
- Inbar, Y., Pizarro, D. A. ve Bloom, P. (2009). Conservatives are more easily disgusted than liberals. *Cognition and emotion*, 23(4), 714-725. <https://doi.org/10.1080/02699930802110007>

- Inbar, Y., Pizarro, D., Iyer, R. ve Haidt, J. (2012). Disgust sensitivity, political conservatism, and voting. *Social Psychological and Personality Science*, 3(5), 537-544. <https://doi.org/10.1177/1948550611429024>
- İnöz, M. ve Eremsoy, C. E. (2013). Tiksini ölçeği ile Bulaşma/Kirlenme Bilişleri Ölçeği'nin Türkçe versiyonlarının psikometrik özellikleri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 16(31), 1-10.
- Kam, C. D. ve Estes, B. A. (2016). Disgust Sensitivity and Public Demand for Protection. *The Journal of Politics*, 78(2), 481-496. <https://doi.org/10.1086/684611>
- Karinen, A. K., Molho, C., Kupfer, T. R. ve Tybur, J. M. (2019). Disgust sensitivity and opposition to immigration: Does contact avoidance or resistance to foreign norms explain the relationship?. *Journal of Experimental Social Psychology*, 84, 103817. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2019.103817>
- Keleş, S. Ç., Aral, T., Yıldırım, M., Kurtoglu, E. ve Sunata, U. (2016). Attitudes of Turkish youth toward Syrian refugees in respect to youths' gender, income, education, and city: A Scale Development Study. *Turkish migration*, 155-163.
- Kramer, R. M. ve Jost, J. (2002). Close encounters of the suspicious kind: Outgroup paranoia in hierarchical trust dilemmas. In *From prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups* (pp. 173-189). Psychology Press/Taylor ve Francis.
- Landmann, H., Gaschler, R. ve Rohmann, A. (2019). What is threatening about refugees? Identifying different types of threat and their association with emotional responses and attitudes towards refugee migration. *European Journal of Social Psychology*, 49(7), 1401-1420. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2593>
- Liu, Y., Lin, W., Xu, P., Zhang, D. ve Luo, Y. (2015). Neural basis of disgust perception in racial prejudice. *Human brain mapping*, 36(12), 5275-5286.
- Liuzza, M. T., Lindholm, T., Hawley, C. B., Gustafsson Sendén, M., Ekström, I., Olsson, M. J. ve Olofsson, J. K. (2018). Body odour disgust sensitivity predicts authoritarian attitudes. *Royal Society Open Science*, 5(2), 171091. <https://doi.org/10.1098/rsos.171091>
- Morgül, K. ve Savaşkan, O. (2021). Identity or interests? Religious conservatives' attitudes toward Syrian refugees in Turkey. *Migration Studies*, 9(4), 1645-1672.
- Murray, D. R., Schaller, M. ve Suedfeld, P. (2013). Pathogens and Politics: Further Evidence That Parasite Prevalence Predicts Authoritarianism. *PLoS ONE*, 8(5). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0062275>
- Navarrete, C. D. ve Fessler, D. M. T. (2006). Disease avoidance and ethnocentrism: the effects of disease vulnerability and disgust sensitivity on intergroup attitudes. *Evolution and Human Behavior*, 27(4), 270-282. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2005.12.001>
- Olatunji, B. O., Haidt, J., McKay, D. ve David, B. (2008). Core, animal reminder, and contamination disgust: Three kinds of disgust with distinct personality, behavioral, physiological, and clinical correlates. *Journal of Research in Personality*, 42(5), 1243-1259. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2008.03.009>
- Olatunji, B. O., Sawchuk, C. N., De Jong, P. J. ve Lohr, J. M. (2007). Disgust sensitivity and anxiety disorder symptoms: Psychometric properties of the disgust emotion scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 29(2), 115-124.
- Oosterhoff, B., Shook, N. J. ve Iyer, R. (2018). Disease avoidance and personality: A meta-analysis. *Journal of Research in Personality*, 77, 47-56. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2018.09.008>
- Park, J. H., van Leeuwen, F. ve Stephen, I. D. (2012). Homeliness is in the disgust sensitivity of the beholder: relatively unattractive faces appear especially unattractive to individuals higher in pathogen disgust. *Evolution and Human Behavior*, 33(5), 569-577. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2012.02.005>

- Ritter, R. S. ve Preston, J. L. (2011). Gross gods and icky atheism: Disgust responses to rejected religious beliefs. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47(6), 1225-1230. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.05.006>
- Rozin, P., Haidt, J., McCauley, C., Dunlop, L. ve Ashmore, M. (1999). Individual Differences in Disgust Sensitivity: Comparisons and Evaluations of Paper-and-Pencil versus Behavioral Measures. *Journal of Research in Personality*, 33(3), 330-351. <https://doi.org/10.1006/jrpe.1999.2251>
- Rozin, P., Lowery, L., Imada, S. ve Haidt, J. (1999). The CAD triad hypothesis: a mapping between three moral emotions (contempt, anger, disgust) and three moral codes (community, autonomy, divinity). *Journal of personality and social psychology*, 76(4), 574.
- Rozin, P. ve Haidt, J. (2013). The domains of disgust and their origins: Contrasting biological and cultural evolutionary accounts. *Trends in cognitive sciences*, 17(8), 367-368. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2013.06.001>
- Sarıbay, S. A., Ökten, I. O. ve Yılmaz, O. (2017). Kişisel ve toplumsal düzeylerde eşitliğe karşıtlık ve değişime direnmenin muhafazakârlıkla ilişkisi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 20(Özel sayı), 24-41.
- Schaller, M. (2006). Parasites, behavioral defenses, and the social psychological mechanisms through which cultures are evoked. *Psychological Inquiry*, 17(2), 96-137. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1702_2
- Schaller, M. ve Duncan, L. A. (2007). The behavioral immune system: Its evolution and social psychological implications. In J. P. Forgas, M. G. Haselton ve W. V. Hoppel (Eds.), *Sydney symposium of social psychology. Evolution and the social mind: Evolutionary psychology and social cognition* (pp. 293-307). Oxford: Routledge/Taylor ve Francis Group.
- Schnall, S., Haidt, J., Clore, G. L. ve Jordan, A. H. (2008). Disgust as embodied moral judgment. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(8), 1096-1109. <https://doi.org/10.1177/0146167208317771>
- Scheepers, P., Gijsberts, M. ve Hello, E. (2002). Religiosity and prejudice against ethnic minorities in Europe: Cross-national tests on a controversial relationship. *Review of Religious Research*, 242-265.
- Sevi, B., Aral, T. ve Karakulak, A. A. (2016). Mültecilere karşı tutumları açıklayan etkenler: Algılanan hastalıklara açık olma değeri ve bilgi düzeyi. I. *Sosyal Psikoloji Kongresi (17-18-19 Kasım 2016)*, Ankara: Başkent Üniversitesi, 253-261.
- Sezgin, A. A. ve Yolcu, T. (2016). Göç İle Gelen Uluslararası Öğrencilerin Sosyal Uyum Ve Toplumsal Kabul Süreci. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Stephan, W. G. ve Stephan, C. W. (1985). Intergroup anxiety. *Journal of social issues*, 41(3), 157-175.
- Sternberg, R. J. (2003). A duplex theory of hate: Development and application to terrorism, massacres, and genocide. *Review of general psychology*, 7(3), 299-328. Sternberg, R. J. (2003). A duplex theory of hate: Development and application to terrorism, massacres, and genocide. *Review Of General Psychology*, 7(3), 299-328.
- Storm, I. (2011). *Secular Christianity as National Identity: Religion, Nationality and Attitudes to Immigration in Western Europe*. The University of Manchester (United Kingdom).
- Terrizzi Jr, J. A., Shook, N. J. ve Ventis, W. L. (2010). Disgust: A predictor of social conservatism and prejudicial attitudes toward homosexuals. *Personality and individual differences*, 49(6), 587-592. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.05.024>
- Tybur, J. M. ve de Vries, R. E. (2013). Disgust sensitivity and the HEXACO model of personality. *Personality and Individual Differences*, 55(6), 660-665. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.05.008>

- Tybur, J. M., Inbar, Y., Aarøe, L., Barclay, P., Barlow, F. K., de Barra, M., Becker, D. V., Borovoi, L., Choi, I., Choi, J. A., Consedine, N. S., Conway, A., Conway, J. R., Conway, P., Adoric, V. C., Demirci, D. E., Fernández, A. M., Ferreira, D. C. S., Ishii, K., ... Žeželj, I. (2016). Parasite stress and pathogen avoidance relate to distinct dimensions of political ideology across 30 nations. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 113(44), 12408–12413. <https://doi.org/10.1073/pnas.1607398113>
- Tybur, J. M., Lieberman, D., Kurzban, R. ve DeScioli, P. (2013). Disgust: Evolved function and structure. *Psychological Review*, 120(1), 65–84. <https://doi.org/10.1037/a0030778>
- Tybur, J. M., Lieberman, D. ve Griskevicius, V. (2009). Microbes, mating, and morality: individual differences in three functional domains of disgust. *Journal of personality and social psychology*, 97(1), 103. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0015474>
- Tybur, J. M., Merriman, L. A., Hooper, A. E. C., McDonald, M. M. ve Navarrete, C. D. (2010). Extending the behavioral immune system to political psychology: Are political conservatism and disgust sensitivity really related?. *Evolutionary Psychology*, 8(4), 147470491000800406.
- Uluğ, Ö. M., Kanık, B., Tekin, S., Uyanık, G. D. ve Solak, N. (2023). Attitudes towards Afghan refugees and immigrants in Turkey: A Twitter analysis. *Current Research in Ecological and Social Psychology*, 5, 100145. <https://doi.org/10.1016/j.cresp.2023.100145>
- van Leeuwen, F., Park, J. H., Koenig, B. L. ve Graham, J. (2012). Regional variation in pathogen prevalence predicts endorsement of group-focused moral concerns. *Evolution and Human Behavior*, 33(5), 429–437. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2011.12.005>
- Vanaman, M. E. ve Chapman, H. A. (2020). Disgust and disgust-driven moral concerns predict support for restrictions on transgender bathroom access. *Politics and The Life Sciences*, 39(2), 200-214.
- Yanaşmayan, Z., Üstübcü, A. ve Kaşlı, Z. (2019). Under the shadow of civilizationist populist discourses. *New Diversities*, 21(2), 37-51.
- Yıldırım, H. ve Kurtuluş, E. (2022). Çocuk gözünden göç hikayesinin öyküsel terapi odağında incelenmesi: Suriyeli mülteci çocuklar. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 318-348.
- Zakrzewska, M., Olofsson, J. K., Lindholm, T., Blomkvist, A. ve Liuzza, M. T. (2019). Body odor disgust sensitivity is associated with prejudice towards a fictive group of immigrants. *Physiology ve behavior*, 201, 221-227.